

PROSTOR

18 [2010] 2 [40]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

348-359 **VESNA MIKIĆ**

ZAJEDNIČKI PROJEKTI ARHITEKATA SEISSELA
I PIĆMANA
UZ SEISSELOVU SKICU „PUTUJUĆI GRAD”
IZ 1932. GODINE

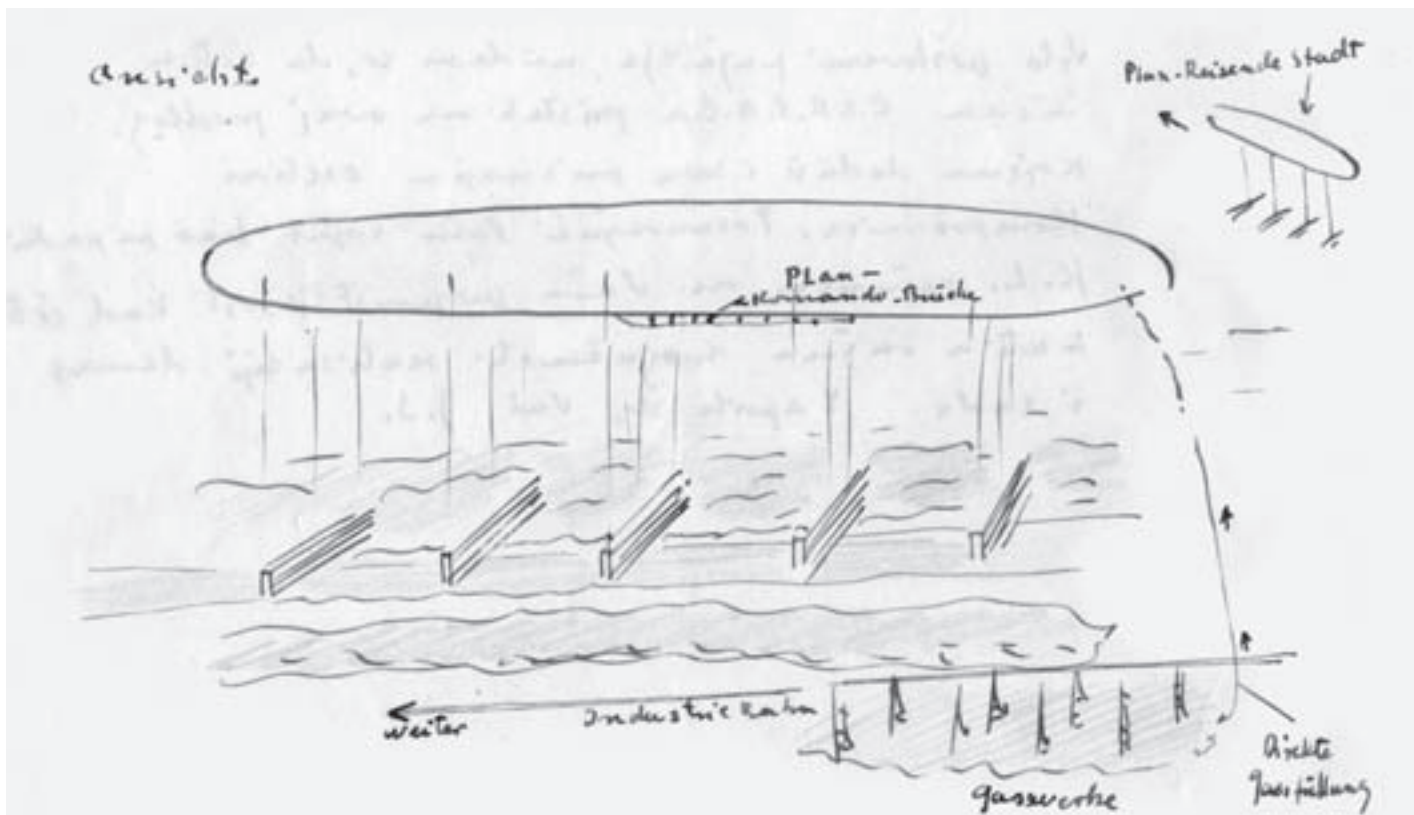
PRETHODNO PRIOPĆENJE
UDK 72-05 (497.5) SEISSEL, PIĆMAN "1932"

JOINT PROJECTS OF ARCHITECTS SEISSEL
AND PIĆMAN
ACCOMPANIED BY SEISSEL'S DRAWING
"TRAVELLING CITY"

PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 72-05 (497.5) SEISSEL, PIĆMAN "1932"

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
18 [2010] 2 [40]
267-516
7-12 [2010]



(die funktionelle Stadt) Plan-Reisende Stadt.

Hängelast: 50.000 Einwohner

Drehung: ständig nach Sonne und Wind

Verkehr: entlastet und losgelöst

Veľo pozitívni prijatelia, na dan so, da čete u
interesu C.I.R.P.A.C-a pristati na ovaj predlog.
Kojemu dodati i same proizvajem oselime
Kompromisa. Poznavajući vašu viziju kao pripadnika
K.I. računam na vašu propustljivost kad čete
kretati vašim mogućnostima realizacije danas
i sada. 4 aprila 1932. Vas J.S.

VESNA MIKIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK 72-05 (497.5) SEISSEL, PIČMAN "1932"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.01 – ARHITEKTONSKO PROJEKTIRANJE

HUMANISTIČKE ZNANOSTI / POVIJEST UMJETNOSTI

6.05.01 – POVIJEST I TEORIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI, ARHITEKTURE,
URBANIZMA I VIZUALNIH KOMUNIKACIJA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 25. 10. 2010. / 6. 12. 2010.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRELIMINARY COMMUNICATION

UDC 72-05 (497.5) SEISSEL, PIČMAN "1932"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.01 – ARCHITECTURAL DESIGN

HUMANITIES / ART HISTORY

6.05.01 – HISTORY AND THEORY OF FINE ARTS, ARCHITECTURE,
URBAN PLANNING AND VISUAL COMMUNICATION

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 25. 10. 2010. / 6. 12. 2010.

ZAJEDNIČKI PROJEKTI ARHITEKATA SEISSELA I PIČMANA UZ SEISSELOVU SKICU „PUTUJUĆI GRAD” IZ 1932. GODINE

JOINT PROJECTS OF ARCHITECTS SEISSEL AND PIČMAN ACCOMPANIED BY SEISSEL'S DRAWING "TRAVELLING CITY"

HRVATSKA MODERNA
PIČMAN, JOSIP
„PUTUJUĆI GRAD”
SEISSEL, JOSIP

CROATIAN MODERNISM
PIČMAN, JOSIP
"TRAVELLING CITY"
SEISSEL, JOSIP

Crtez Josipa Seissela „Putujući grad”, upućen 1932. godine Josipu Pičmanu kao prijedlog za *Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine* (CIRPAC), povod je prikazu suradnje ovih dvaju arhitekata. Njihova zajednička djela od posebne su važnosti unutar opusa hrvatske moderne. Vrijeme je da se djelo arhitekta Seissela sagleda i na način koji nije vezan samo za praksu arhitekture, pokazujući pritom da je njegov opus širi i složeniji od izdvojenih tehničkih, znanstvenih i humanističkih klasifikacija.

Josip Seissel's drawing *Travelling City* sent to Josip Pičman in 1932 as a proposal for CIRPAC serves here as the main motivation for presenting the collaboration of these two architects. Their works assume a special significance within Croatian modern architecture. Seissel's work should also be observed outside the exclusive context of architectural practice and his oeuvre shown as more complex than it is presented through particular classifications of human and technical sciences.

UVOD

INTRODUCTION

U članku je prvi put predstavljen i interpretiran crtež arhitekta, urbanista i profesora Arhitektonškoga fakulteta Josipa Seissela (1904.-1987.) iz ostavštine arhitekta Josipa Pićmana. Pripremajući retrospektivnu izložbu arhitekta Josipa Pićmana 1998. godine u Muzeju arhitekture u Zagrebu, autorica teksta pronašla je Seisselov crtež 'funkcionalnoga grada' upućen prijatelju 4. travnja 1932. godine. Crtež „Putujućega grada” umjetnička je ekspresija i prilog pripremi Četvrtoga kongresa CIAM-a (Congrès international d'architecture moderne), posebno upućen Međunarodnom odboru za rješavanje problema moderne arhitekture CIRPAC-u (*Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine*). Studija je prilog poznavanju slikara, arhitekta i urbanista Josipa Seissela unutar hrvatske arhitektonske scene 1930-ih godina. Kako je Seisselov crtež pronađen u najskrovitijem Pićmanovu 'intimnom dnevniku', nametao se i osvrt na profesionalnu suradnju Seissela i Pićmana.

Skicom iz 1932. godine Seissel daje prijedlog 'funkcionalnoga grada', kreirajući „Putujući grad” za 50.000 stanovnika¹ (Sl. 1.). Pet je zgrada ovješeno za balon, *Zeppelin*, i usmjereno prema suncu i vjetru, dok je mjesto rasterećeno i odvojeno od prometa. *Zeppelin* (sa zapovjednim mostom) za koji su ovješeni objekti spojen je direktno s plinskim postrojenjem na tlu. Postrojenja su povezana i spojena na industrijsku prugu koja omogućava daljnje kretanje ovjesenoga grada. Neposred-

ni okoliš putujućega grada prikazan je vrlo poetično iznad rijeke utisnute u zelenilo, dok višeće kuće sugeriraju ideju mostova. Autor u tekstu crteža predlaže pogone na sunce i vjetar, anticipirajući današnje ideje napajanja energijom iz obnovljivih izvora i samoodrživoga grada,² umrežuje jednostavne sustave, sunce i vjetar koji transformacijom stvaraju druge oblike energije neophodne za život u cilju energetski neovisnih sustava određenih cjelina. Neposredno prije Seisselove skice realiziran je Empire State Building u New Yorku, prikazan na jednom crtežu kao herojska paralela zračnog transporta, kao rezultat šire fascinacije novom tehnikom³ (Sl. 2.).

Arhitektonski crtež nadopunjen je tekstualnim obrazloženjima ideje grada za 50.000 stanovnika (na njemačkom jeziku). Na poledini crteža Seissel napominje prijatelju da je prijedlog u interesu CIRPAC-a iako ga smatra kompromisnim s obzirom na tadašnje otežane mogućnosti realizacije ideje.⁴ Crtežu je prethodilo 'nervozno' vrijeme osnivanja Radne grupe Zagreb, nacionalne grupe kongresa CIAM-a za tadašnju Jugoslaviju, koju je osnivač Ernest Weissmann, član CIAM-a i povjerenik za tadašnju Jugoslaviju. Grupa je bila osnovana prema Zakonu o zadrugama, čime je zaobidena arhitektonska strukovna organizacija.⁵

1 U Zbirci obiteljske ostavštine Josipa Pićmana autorica je pronašla crtež Josipa Seissela upućen Pićmanu. [MIKIĆ, 2009.a: 300]

2 Prvi ekograd na svijetu Masdar, arhitektonskog ureda Foster i partneri, pri završetku je realizacije. Predviđen je za 50.000 stanovnika. Energetski potencijali grada opskrbljuju se tzv. zelenom energijom sunca i vjetra. OECD (Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj) UN-a ističe četiri glavna izvora kao najvišu kvalitetu života uz najmanji mogući utjecaj na okoliš: klimu, bioraznolikost, vodu i zdravlje.

3 Empire State Building arhitekta W. F. Lamba završen je 1931. godine. U jednom od crteža prikazan je s platformom za *zeppeline*.

4 CIRPAC (*Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine*), međunarodni je odbor za rješavanje problema moderne arhitekture i zapravo je izvršno tijelo CIAM-a osnovano na Drugom kongresu 1929. godine. Odbor je zadužen za pripreme kongresa i donošenje zaključaka.

5 Radna grupa Zagreb (RGZ) osnovana je 1932. godine kao radna zajednica arhitekata Vladimira Antolice, Viktora Hećimovića, Zvonimira Kavurice, Josipa Pićmana, Josipa Seissela, Bogdana Teodorovića i Ernesta Weissmanna, a u članstvo je primljena na Četvrtom kongresu CIAM-a 1933. godine. Grupa je pripremala projekt o Zagrebu za Kongres. Kako je problematika toga kongresa bila „funkcionalni grad”, bilo je vrlo poticajno što su dva člana grupe, Seissel i Antolic, u Građevnom odsjeku sa Stjepanom Hribarom i Antunom Uličnikom radili na regulatornoj osnovi Zagreba. [BJAŽIĆ KLARIN, 2005: 43]

6 WEISSMANN, 1984-1985: 36; MARINOVIC-UZELAC, 1984-1985: 24-31. Na Četvrtom kongresu CIAM-a Zagreb je bio jedan od 30 analiziranih europskih gradova. RGZ izradila je istraživački projekt o problemima građenja.

7 BJAŽIĆ KLARIN, 2005: 44-48

8 Ostavština Josipa Seissela (Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb) obuhvaća razdoblje od 1930. do 1985. godine, a sastoji se od arhitektonskih i urbanističkih crteža, ozalid-kopija, pisanih radova i fotografija. Arhitektonska

Iz prepiske Weissmanna i Giediona 1931. godine govori se o nužnosti osnutka jugoslavenske grupe arhitekata zbog opsežnosti zadataka u sudjelovanju na Četvrtom kongresu. Zadatak je bio izraditi studiju Zagreba prema CIAM-ovim propozicijama:⁶ analiza stanovanja, odmora i rada, prometa te odnosa grada i gravitacijskog područja. Arhitekti istražuju napućenost zagrebačke periferije sa supstandardnim kućama koje su najčešće bez minimalnih higijenskih uvjeta. Socijalni angažman Radne grupe Zagreb bio je usmjeren na porast gradskog stanovništva i neadekvatne uvjete stanovanja, koje su vrlo realno iznijeli u analizama stanja, naglašavajući važnost i društvenu ulogu urbanizma, kao i važnost regulatorne osnove. Socijalni angažman grupe razlog je što je pozvana da sudjeluje na četvrtoj izložbi grupe „Zemlja” s temom „Kuća i život”, u prosincu 1932. godine, na kojoj grupa djelomično koristi materijale pripremljene za Četvrti kongres CIAM-a.⁷

IZMEĐU SLIKARSTVA I ARHITEKTURE

BETWEEN PAINTING AND ARCHITECTURE

Seissel do studija na Tehničkom fakultetu stvara osebujan likovni opus prolazeći kroz ranu ekspresionističku fazu. Autoportret u

schieleovskoj maniri govori o talentu i svjedoči o snažnoj likovnoj ličnosti.⁸

U srednjoj školi bio je fasciniran kazalištem, organizirao je i postavljao kazališne predstave koje će ga približiti zenitizmu i kasnije nadrealizmu. Kazališne realizacije s grupom istomišljenika po principu provokativnog kolaža proizašle su iz dadaističkog načina razmišljanja, sklonosti nadrealizmu i poznavanju konstruktivizma.⁹ Predstave grupe „Travelera” sadržavale su elemente različitih drugih avangardnih pokreta, kubističke i futurističke naznake. Njihove akcije nakon Prvog svjetskog rata oslikava vrijeme obilježeno zaokupljenošću brzinom i masovnim medijima, posebice američkim filmom, fotografijom, modernom glazbom, kao i anaroidnim idejama aktualnih likovnih pokreta (dadaizma, futurizma, ekspresionizma, konstruktivizma, nadrealizma). U razdoblju izlazenja „Zenita” objavljuje crteže i projekte pod pseudonimom Jo Klek.¹⁰ To su apstraktni i dijelom figurativni kolaži, avangardnih likovnih obilježja, koji svjedoče o visokoj vizualnoj kulturi Zagreba 1920-ih godina. Seissel je u stalnoj suradnji sa „Zenitom” zahvaljujući svojoj visokoj likovnoj kvaliteti, čime postaje dio međunarodnoga konstruktivističkog kruga.¹¹



SL. 2. WILLIAM FREDERICK LAMB: EMPIRE STATE BUILDING – PLATFORMA ZA ZRAKOPLOV, NEW YORK, 1931.

FIG. 2 WILLIAM FREDERICK LAMB: EMPIRE STATE BUILDING – AIRCRAFT PLATFORM, NEW YORK, 1931

donacija sastoji se od devet tematskih područja. [Susovski, 1997: 9-13]

9 U srednjoj školi Seissel s kolegama okupljenim u grupi „Traveleri” organizira predstavu za školsku proslavu. [Susovski, 1997: 15]

10 Časopis „Zenit”, međunarodni časopis za novu umjetnost” izlazi od 1921. do 1926. u Zagrebu, a poslije u Beogradu pod uredništvom Ljubomira Micica. Seissel 1924. godine sudjeluje pod pseudonimom Jo Klek na izložbi „Zenita” u Beogradu, gdje ga smatraju najvećim zenitističkim slikarom. Klek je izložio devetnaest djela, apstraktnih i figurativnih kolaža (Pafama), od kojih nijedno nije sačuvano [HORVAT-PINTARIĆ, 1978.]. Kolaž Pafama je remek-djelo hrvatskog konstruktivizma i prva apstraktna slika u ovome dijelu Europe [Susovski, 1997: 21].

11 U „Zenitu” objavljuju se radovi Archipenka, Delaunaya, Kandinskog, Lissitzkog, Maljevića i drugih konstruktivista. [Susovski 1997: 21]

12 Prekid suradnje uslijedio je pod utjecajem Augusta Cesarca, koji se 1922. vraća iz Moskve, a i zbog Seisselovih osobnih stajališta prema Mićicevu nacionalizmu koji se obračunavao sa svjetskom avangardom i hrvatskom kulturom. [Susovski, 1997: 22]

13 Slike iz 1924. godine autor datira početkom studija arhitekture, a obilježava ih kao arhitektonsko-kubističke slike. [BUZANČIĆ, 1989: 65-66]

14 Bio je to pravi rovovski rat, a važan protagonist bio je Josip Pićman koji je konačno i probio led. [BUZANČIĆ, 1989: 35]

15 Ernst Ludwig Kirchner: „Tajna nije u momentalnom stvaranju, tajna je u viđenju, u predodžbi, u masti, u tome da čovjek ima snagu sve to učiniti vidljivim u unutarnjoj slici što je pruža njegovo doživljavanje.” [HOCKE, 1991: 66]

16 „Tko uznastoji da jednom i sam eksperimentira očima duha, naučit će likovnu umjetnost razumjeti na nov način.” [BAHR, 1920: 90]

17 „U forsiranom, svjesno izazvanom ludilu, u umjetnom ‘deliriju’, očekivalo se otkrivanje najskrivenijih slika podsvijesti. To je ideja koju nose i oba Bretonova manifesta nadrealizma.” [HOCKE, 1991: 225]

Početkom studija arhitekture, 1924. godine, Seissel prekida suradnju sa „Zenitom” i posvećuje se arhitekturi, ali ostaje u kontaktu sa slikarstvom, zanimajući se sve više za nadrealizam.¹² Pri odabiru studija koleba se između slikarstva i arhitekture, ali izabire arhitekturu. Osjećaj podvojenosti poslije mu pomaže u svladavanju ‘suhoparnosti’ arhitekture u prvoj fazi studija. U projektiranju „portala u parku” na predmetu „Kompozicije” profesora Huga Erlicha Seissel poseže za konstruktivističkim elementima Malevića i Tatlina.¹³ Profesor je bio neugodno šokiran skicama i upućuje ga na studij Paladija. Stalne tenzije između profesora i studenata s modernom koncepcijom arhitekture s vremenom slabe, te postupno dolazi do učiteljeva pomaka prema slobodnijem shvaćanju arhitekture.¹⁴ Mladi nose ideju estetike moderne nepogrešivo, potpuno na tragu Kirchnerovih¹⁵ upućivanja na Dürera i srodni problem njemačke umjetnosti na prijelazu iz gotike u renesansu.

Glasnogovornik bečke moderne Hermann Bahr precizno ocrtava novi senzibilitet srednjoeuropskoga kulturnog kruga 1914. godine u svojoj knjizi „Expressionismus”.¹⁶ Doba 1930-ih obilježeno je ‘paranoičkom’ estetikom nastranih sadržaja, bizarnostima, ocrtanim krajolikom nihilizma koji podgrijava nadrealizam (Picasso, Max Ernst i Giuseppe Arbiboldi još 1527. godine prethodnici su današnje ‘moderne’ umjetnosti).¹⁷ Pokretaci duhovnosti jesu tajanstvenost, magična os-

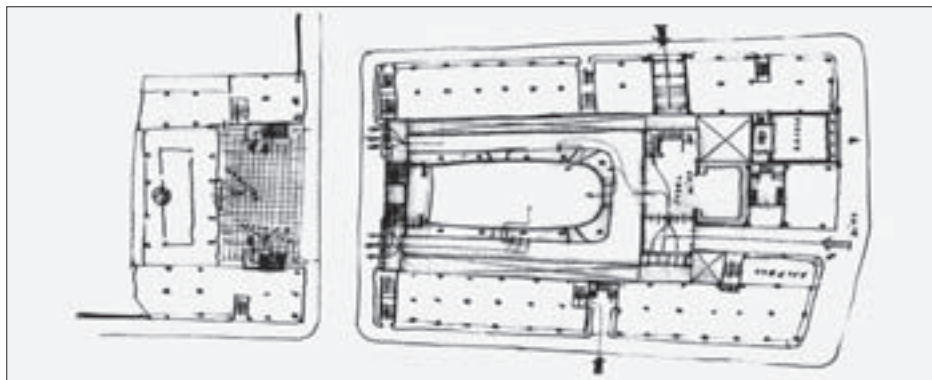


SL. 3. J. PIČMAN / J. SEISSEL: ZAKLADNI BLOK, ZAGREB, 1932., AKSONOMETRIJA S PRESJEKOM
 FIG. 3 J. PIČMAN / J. SEISSEL: FOUNDATION BLOCK, ZAGREB, 1932, AXONOMETRIC PROJECTION WITH CROSS SECTION

nova svijeta, duhovna izgubljenost koja obilježava vrijeme i nalazi analogije s epohama manirizma.¹⁸ Pritom, primjerice, amblematika 15. stoljeća, kao izvorišta modernoga, postaje amblematikom nadrealizma 20. stoljeća: kružnice i elipse, baldahini i prijestolja, kugla, školjke, jaje – isti su motivi kao u Piera della Francesce i slikarstva Dalija.

Nakon diplome 1929. godine Seissel se zaposlio u Odjelu za regulaciju grada Zagreba uz preporuku profesora Huga Erlicha i Ede Šena o „predestiniranosti kandidata za urbanizam”. Upravo u to doba na Odjelu za regulaciju grada radi se na pripremi internacionalnog natječaja za regulatornu osnovu Zagreba 1930. godine.¹⁹ Nakon natječaja slijedi razrada i izrada konačne regulatorne osnove koja je donesena 1936./37., a potpisuju je Vlado Antolić i Josip Seissel.²⁰ Iste godine počinje i suradnju s bliskim kolegom Pičmanom, koja je rezultirala

SL. 4. J. PIČMAN / J. SEISSEL: ZAKLADNI BLOK, ZAGREB, 1929., SKICA TLOCRTA PRIZEMLJA
 FIG. 4 J. PIČMAN / J. SEISSEL: FOUNDATION BLOCK, ZAGREB, 1929, GROUND FLOOR PLAN, SKETCH



sa sedam koautorskih projekata²¹ i četiri projekta u kojima surađuju unutar Radne grupe Zagreb. Suradnju s Pičmanom Seissel ističe tvrdnjom da je bila „istinska i intenzivna, i presudna za moj daljnji razvitak”.²² Seissel sublimira veliko prijateljstvo i stručnu suradnju koja je trajala od 1929. godine, kad obojica završavaju studij arhitekture, sve do tragičnoga Pičmanova kraja 1936. godine. Tijekom studija u crtačkim bilješkama i dnevnicima crtežom ili tekстом komentira svoje doživljaje, što navodi i ovom prilikom na interpretaciju arhitektonske ideje „Putujućega grada”. Kod crteža „Putujućega grada” ideju tumači tekстом i intenzivira je.²³ Tražeci analogije slikarstva i arhitekture 1930-ih, težište je na arhitekturi. Tek iz 1935. godine potječe akvarel pod naslovom Jana Vana koji označava odlazak u imaginarno. Prizori su proizvodni mašte, snoviđenja ekspresionističke atmosfere ‘sleđenih’ pejzaža tirkizno-bijelih tonova.²⁴

PROJEKTI SEISSELA I PIČMANA

SEISSEL AND PIČMAN'S COLLABORATIVE PROJECTS

Suradnja s Pičmanom rezultirala je sa šest koautorskih projekata.²⁵ Započela je **Zakladnim blokom na Jelačićevom trgu u Zagrebu** (Sl. 3. i 4.). Na projektu rade od 1929. do 1932. godine pod pokroviteljstvom Dušana Plavsica (poznatog mecene i gradskog zastupnika između dva rata). U kreativnom zamahu zrelosti i beskompromisnosti Pičman istupa u dnevnom tisku proklamacijama novog smje-

¹⁸ „Svaka forma manirizma na početku je još ‘klasičistički’ vezana, pojačava nakon toga prinudu izražavanja. Postaje dakle ‘ekspresivna’, konačno ‘deformirajuća’, ‘nadrealna’ i ‘apstraktna’.” [HOCKE, 1991: 11]

¹⁹ U Odsjeku za regulaciju grada Zagreba Seissel kontinuirano radi na opcjoj i parcijalnoj urbanističkoj regulaciji Zagreba. Osobito vrijedan autorov doprinos urbanizaciji Zagreba jesu njegova parcijalna rješenja – sadržaji i rješenja po određenom prioritetu i lokalitetu sagledavani iz opće ili ukupne, uglavnom idejne, još ne detaljizirane – urbanističke regulacije. U tome slijedu i okolnostima Seissel izrađuje detaljne urbanističke osnove za Krešimirov trg. Radi prvu urbanizaciju zagrebackih prigradskih i „proleterskih naselja” na Volovčici, Sveticama i dijelu Trnja, te onu uz Savsku cestu. Stvara nove urbanističke osnove staroga zagrebackog Kaptola i parka Maksimir. [VASILJEVIĆ, KOLLENZ, 1989: 125, 161]

²⁰ BARIŠIĆ, 2002: 82

²¹ Šest koautorskih projekata Seissela i Pičmana: Zakladni blok u Zagrebu, 1929.; Crkva sv. Ćirila i Metoda na Susaku, 1931. (dvije varijante); Učiteljska škola u Cetinju, 1931.; Glavni kolodvor u Ljubljani, 1931. (natjecajni projekt, nepoznat); Zakladni blok u Zagrebu, 1932. (publikacija); Trg kralja Petra u Sarajevu, 1934.; Državna obrtna škola i gradska stručna područna škola u Zagrebu, 1935.; Četiri projekta koje Seissel i Pičman potpisuju unutar Radne grupe Zagreb. [PREMERL, 1981.; MUTNJAKOVIĆ, 1987: 210]

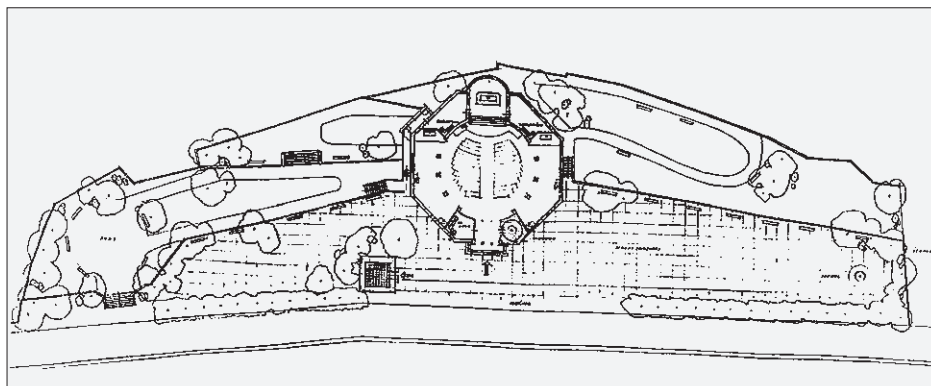
²² BUZANČIĆ, 1989: 59

²³ Riječ u odnosu prema slici u nadrealističkom slikarstvu ima doista vrlo veliku ulogu. Primjerice, u slikarstvu Magritta, Manna Raya ili Massona ugradba riječi u sliku

ra, purizma, uperenog protiv etablirane generacije koja 'uništava Zagreb'.²⁶ Seissel i Pićman izrađuju projekt cijelog bloka i prikazuju ga javnosti na izložbi 1932. godine.²⁷ Urbanistički problem Zakladnog bloka Pićman i Seissel svladavaju novim funkcionalnim urbanim sadržajem centra grada, koji u gornjim katovima sadrži gradsku vijećnicu i stanove, veliku dvoranu za 3000 osoba, malu dvoranu i kino dvoranu za 1500 osoba, bazen, klupske prostore, kavanu s plesnom dvoranom, crkvu, lokale i urede. Profinjena grafička kultura autora i impulzivno stvaralački nerv pretvaraju funkcionalne organizme u žive kompozicije urbanih sklopova.²⁸

Crkva sv. Ćirila i Metoda na Sušaku 1931. godine arhitektonski je koncipirana u dva projekta (Sl. 5. i 6.). U prvome autori istražuju središnji oktogonalni prostor ukorijenjen u tradiciji centralnog sakralnog prostora, dok drugim projektom propituju longitudinalan prostorni koncept. Služe se internacionalnim jezikom, ali uključuju i autohtone mediteranske oblike. Posebno reagiraju na topografiju parcele tako što stvaraju terase koje su trijemom integrirane u osnovni korpus crkve. Ekspresivnom kompozicijom vanjskog terena crkve autori svladavaju oseujan povijesni susacki krajolik.²⁹

U kvalitetnom i progresivnom natječajnom projektu za **Učiteljsku školu u Cetinju** iz 1931. godine Seissel i Pićman provode vrlo vješto postulate moderne arhitekture (Sl. 7.). Programski složen zadatak svladavaju dinamičnom ravnotežom izbalansirane mase funkcio-



SL. 5. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: CRKVA SVETOG ĆIRILA I METODA, SUŠAK, 1931., TLOCRT PRIZEMLJA I SITUACIJA
FIG. 5 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: CHURCH OF SS CYRIL AND METHODIUS, SUŠAK, 1931, GROUND FLOOR PLAN AND SITE PLAN

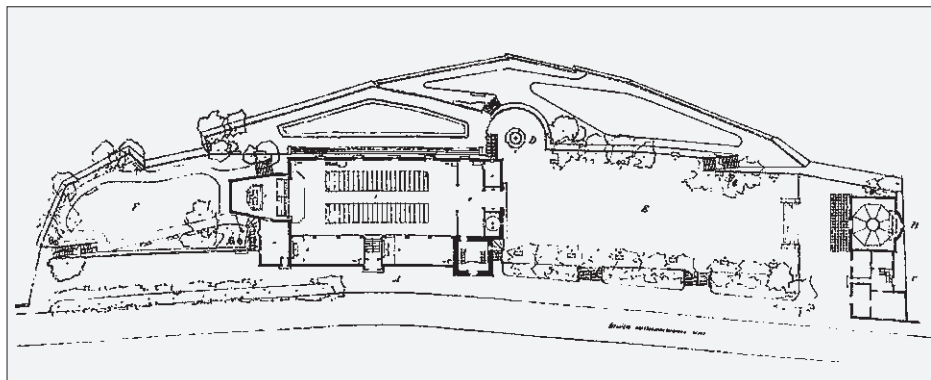
nalne i poetične prostorne strukture. Priznaju ponovno mimoilaze autore.

U isto vrijeme (1931.) rade natječaj za **Glavni kolodvor u Ljubljani**, dobivaju treću nagradu, ali projekt nije poznat.

Natječaj za Obrtnu školu i gradsku stručnu školu u Zagrebu iz 1935. imao je složen prostorni i sadržajni program (Sl. 8.). Parcelu na raskršću Savske i današnje Vukovarske ulice autori oblikuju posebnom pozornošću prema urbanističkom kontekstu: objekt se odlikuje odmjerenom ravnotežom mase i skladnim proporcijama pročelja. Usprkos visokim arhitektonskim dosegima autori su predali rad demonstrativno, izvan konkurencije, uz obrazloženje. Pobunili su se protiv uvjeta raspisivača natječaja kojim se traži samo ideja projekta, a arhitekta ne uključuje u moguću realizaciju. Po autorovim riječima gesta nije učinjena samo za dobrobit arhitekture nego i radi kulturnog i socijalnog razvoja naše sredine.³⁰

Kod većine koautorskih projekata Seissela i Pićmana dominira suvremenost arhitektonske kompozicije koje promiču istinske i nepokolebljive zasade moderne arhitekture, dok kod zajedničkog rada za regulaciju Trga kralja Petra reagiraju na nov način kako u sintaksi tako i u metodi. Sarajevski zadatak bavi se javnim prostorom, urbanističko-arhitektonskom cjelinom koja pripada najvišim zadacima arhitekture.

SL. 6. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: CRKVA SVETOG ĆIRILA I METODA, SUŠAK, 1931., TLOCRT PRIZEMLJA I POLOŽAJNI NACRT
FIG. 6 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: CHURCH OF SS CYRIL AND METHODIUS, SUŠAK, 1931, GROUND FLOOR PLAN AND SITE PLAN



(kada slikovnost riječi pojačava njezinu asocijativnu moć ili stvara vizualnu metaforu), te slika koja slijedi doslovno ili izokrenuto značenje riječi – postupci su kojima se u poznatom i običnom otkriva iznenadna neobičnost. [HORVAT-PINTARIĆ, 1978.]

²⁴ SUSOVSKI, 1998: 28

²⁵ Seissel je projekte koje je radio s Pićmanom od 1929. do 1936. godine, do tragičnoga Pićmanova kraja, ostavio akademiku Andriji Mutnjakoviću, a koji se danas nalaze u Hrvatskom muzeju arhitekture. To su jedini sačuvani Pićmanovi projekti. Njegova osobna arhiva izgorjela je u požaru roditeljske kuće u Karlovcu u Drugomu svjetskom ratu. [MUTNJAKOVIĆ, 1998: 8]

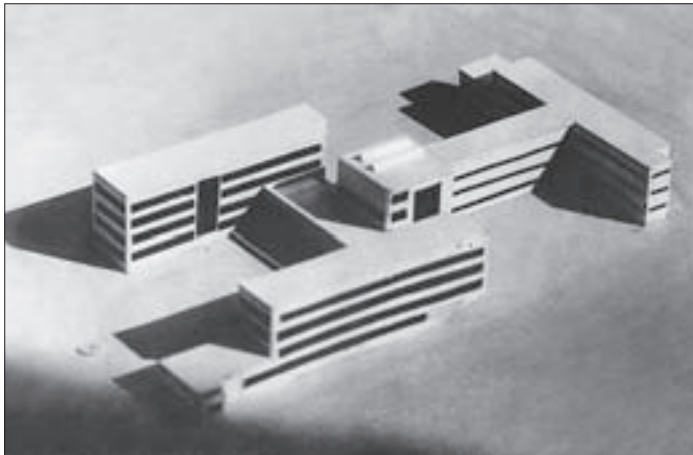
²⁶ „Etablirana generacija izaziva u nama tek utisak starackog senilnog cendranja ljudi, kojima kuća nije kuća bez nekoliko stupova, stupica i druge salate, i kojima se čini da otmjena jednostavnost forma, proisteklih iz ekonomije i svrhe, uništava Zagreb... Rješenje kako ga predviđa regulatorna osnova bude s komunalnog gledišta racionalno, smatra se najpovoljnija izgradnja toga zemljišta kao jedinstvene zgrade.” [PIĆMAN, 1930: 3]

²⁷ „Bila je to u mnogome novost za Zagreb, da se jednim projektom zahvatom obuhvati oveci kompleks u centru grada sa sadržajima prvoklasnog društvenog značaja. Takav zalogaj bio je prevelik za horizonte tadašnjih vijećnika grada Zagreba i naš projekt nije bio prihvaćen.” [SEISSEL, 1932.]

²⁸ MUTNJAKOVIĆ, 1997: 30

²⁹ „Pićman svoje projekte rješava matematički i slikarski.” [ŠEGVIĆ, 1936.]

³⁰ MUTNJAKOVIĆ, 1998: 12

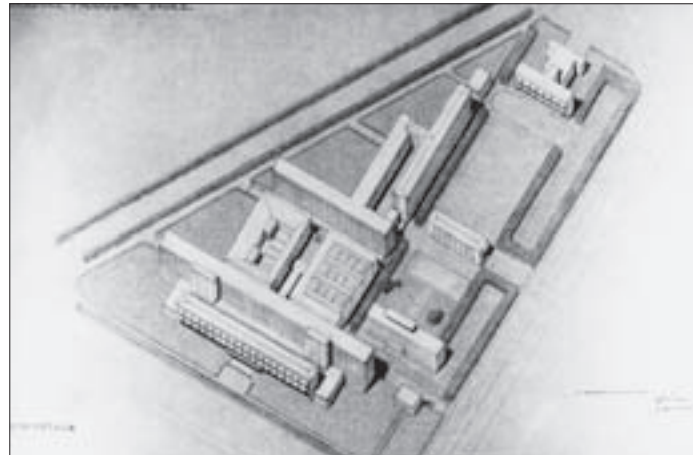


Sl. 7. J. PICMAN / J. SEISSEL: UCITELJSKA SKOLA,

CETINJE, 1931.-1932., FOTOGRAFIJA MAKETE
FIG. 7 J. PICMAN / J. SEISSEL: SCHOOL FOR TEACHERS,
CETINJE, 1931-32, PHOTOGRAPH OF A MODEL

Sl. 8. J. PICMAN / J. SEISSEL: DRŽAVNA OBRтна SKOLA
I GRADSKA PODRUžNA SKOLA, ZAGREB, 1935.,
AKSONOMETRIJA

FIG. 8 J. PICMAN / J. SEISSEL: CRAFTS SCHOOL AND DISTRICT
SCHOOL, ZAGREB, 1935, AXONOMETRIC PROJECTION



Arhitektonski natječaj za **regulaciju Trga kralja Petra u Sarajevu** iz 1934. godine u cilju postave skulpture zapravo je pomak prema arhitektonskom jeziku ranijih projekata autora (Sl. 11.). To je projekt visokog senzibiliteta i jedinstvene poetike, u kojem se zelenilo tretira kao živi volumen te postaje elementom oblikovanja i graditeljem novoga javnog prostora. Autori na natječaju osvajaju prvu nagradu. Trg se nalazi u dijelu grada formiranom potkraj 19. stoljeća u razdoblju austro-ugarske vladavine. To je doba rezultiralo intenzivnim, linearnim širenjem grada pravilne blokovske strukture, koja se nastavlja na staru organsku urbanu matricu generiranu riječkom Miljackom.

Postojeći je trg pravilna, približno kvadratičnog tlocrta, kojeg ovojnicu tvori heterogeni amalgam stilski slojevite arhitekture. Iznimka u modulaciji trga jest Saborska pravoslavna crkva koja je asimetrična u odnosu prema njegovim prostornim težištima. Posebnost je situacije bočno proširenje na jugozapadnom dijelu Trga oslobođenja, koji je pravilnog tlocrta sa slobodnostojećim objektom Doma vojske BiH kao arhitektonskim akcentom. Trg i proširenje ispred Doma vojske tvore jedinstven funkcionalni prostorni sklop razvedene geometrije bez kompozicijskih i funkcionalnih težišnih točaka. Glavni pristupni koridori trgu generirani su rijekom. S južne strane omeđuje ga današnja Ulica zelenih beretki, a sa sjeverne Ulica Ferhadija, koja u svojem istočnom produžetku tangira sarajevsku katoličku katedralu (Josip Vancaš, 1889.).

Arhitektonsko-urbanistički natječaj iz 1934. u prostornom obuhvatu sadrži Trg oslobođenja i prostor ispred Doma vojske s namjerom pozicioniranja većeg zborišta i spomenika kralju Petru. Intenzivne političke promjene, ubojstvo kralja Aleksandra u Marseillesu i dolazak kralja Petra na vlast dovele su do odluke o postavi spomenika. Uvidom u postojeće stanje trga kristalizira se forma jednostavne pro-

storne planimetrije koja nameće postav kipa u težišnoj točki (Sl. 10.). Autori predlažu dvostruki drvored u osovini Saborske crkve, i to u cijeloj dužini južne strane trga, određujući njegove proporcije, prostornu gustoću i usmjerenost.³¹ Dramatična intimnost i istovremena monumentalnost dvostrukoga drvoreda u osovini crkve transformira prostorne odnose, napose trga i arhitektonske ovojnice. Širina dvostrukoga drvoreda određena je širinom pročelja Saborske crkve.

Trg ima dva dijela. Prvi dio, sa spomenikom kralju Petru, namijenjen je okupljanju, a drugi je oblikovan parkom s alejom koja fokusira Saborsku pravoslavnu crkvu, ambijentalno je zaokružuje i izdvaja iz javnog prostora sa spomenikom. Autori ne postavljaju spomenik u geometrijsko središte trga, kako se očekivalo, nego u 'osjećajno' središte prostora (Sl. 12.). Drvored kao zeleni živi volumen postaje element oblikovanja i graditelj novoga javnog prostora, dok proširenje ispred Doma vojske također elementom drvoreda postize vlastitu kompozicijsku gustoću i samosvojnost. Autori ne iskazuju vrijednost maloga trga funkcijom izravnog povezivanja s glavnim trgov, nego izdvajanjem iz njega, čime dolazi do prozimanja javnih ambijenata.

Elementom trijema autori pokušavaju stvoriti 'zid trga' (*Platzwand*) kako bi naglasili njegovu novu volumetriju (Sl. 14.). Osim zeleni-

Sl. 9. H. HUBSCH, BADEN-BADEN, TRINKHALLE, 1840.

FIG. 9 H. HUBSCH: BADEN-BADEN, TRINKHALLE, 1840



³¹ BUNIC, 1971: 12-15

³² Pićman u formalnom smislu poseže za elementima *Rundbogenstila*.

„U njemačkoj arhitekturi kasnog bidermajera 'stil okruglog luka' predstavlja prijelaz od klasicizma prema neorenesansi s elementima romanike, a primjer je eklekticizma koji nije lišen strukturalne cjelovitosti i ljepote ornamenta... U Njemačkoj jaka *Rundbogenpartei*, najvažniji teoretičar Heinrich Hübsch (1795.-1865.). 'In welchen Styl sollen wir bauen?' Smatralo se da arhitektura okruglog luka ima više razloga da bude proglašena njemačkom nego gotika. Semper također drži romaniku više nacionalnim stilom sposobnim za razvoj." [MARUSEVSKI, 1988: 63]

lom s južne strane, ispituju prikladna rješenja još nekim arhitektonskim elementima s istočne strane trga, tj. prema crkvi i sjemeništu; predviđaju trijem, gradsku lođu prema uzoru Hübscheve „Trinkhalle” u Baden-Badenu kako bi stvorili međuprostor između javnog i sakralnog ambijenta³² (Sl. 9.). Javni prostor dobiva na složenosti i rafiniranosti u hijerarhiji značenja. Za istočni dio trga autori u skicama propituju varijantno rješenje s potezom srednje visokog zelenila. Može se zaključiti da oba pristupa, svaki na svoj način, teže oblikovnom središtu ukupnoga prostora trga. Autori poštuju postojeći gradski sustav, vizualnim koridorima pojačavaju i formiraju nove gradske vizure, pri čemu postojeći objekti novim arhitektonskim čitanjem postaju dio šire scene i dio novih panoramskih slika grada. Dinamičnom ravnotežom prostornih sklopova postizu novu oblikovnu vrijednost s asimetričnom pozicijom crkve na trgu, elementom voluminoznog zelenila i postavom spomenika. Elementi su to sintakse autorskog tima koji sarajevskom trgu pridaju urbanu kompleksnost zavidne vrijednosti (Sl. 13.).

Natječajni projekt Pićmana i Seissela potkrijepljuje ideju o suptilnim nastojanjima arhitekata moderne za balansom javnih urbanih prostora i arhitektonskih ostvarenja. U literaturi se često nalaze tumačenja o analogiji kompozicijskih elemenata zelenila s kompozicijskim stilom izgrađene urbane strukture, čime se arhitektonski građevni materijal nadmašuje kao fenomen žive tvari u ‘artificijelnom’ okolišu.³³ Na sarajevskom primjeru Pićman i Seissel postigli su transformaciju postojeće situacije s izmijenjenim sustavom kompozicijskih elemenata u novom ambijentu iznenađujuće snage i visoke urbane kompleksnosti.

Analizirani arhitektonski projekti koriste zelenilo kao arhitektonski artefakt koji ključno sudjeluje u kompoziciji prostora geometrijskom pravilnošću drvoreda. Posebna pozornost autora prema zelenilu potaknuta je zatečenom urbanom strukturom s kojom parkovna kompozicija uspostavlja rafiniran odnos. Tako perivoji i drvoredi postaju artefakti u kompoziciji arhitektonske forme. Kao element buduće kompozicije autori koriste skulp-



SL. 10. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: SITUACIJA TRGA KRALJA PETRA U SARAJEVU, NATJEČAJNI PROJEKT, 1934., POLOŽAJNI NACRT
FIG. 10 J. PICMAN / J. SEISSEL: KING PETER SQUARE, SARAJEVO, COMPETITION ENTRY, 1934, SITE PLAN

turu. Slobodnostojećom formom žele nadograditi širi urbani kontekst, naglasiti vizure, osovine i panoramske slike, povezujući ih takvim postavom i odnosom prema zelenilu u jedinstvenu urbanu cjelinu.³⁴ U formalnom iskazu polazište im je klasičnom kao ishodište prostorne intervencije, što svjedoči da je svaka arhitektura utemeljena na osnovnim, inherentnim prostornim zakonitostima na određeni način klasična.

ZAKLJUČAK – OD SKRUĆIVANJA DO RASTAKANJA³⁵

CONCLUSION – FROM SOLIDIFYING TO DISSOLVING

Arhitekt Josip Seissel od 1920-ih godina intenzivno sudjeluje u domaćoj i internacionalnoj likovnoj i arhitektonskoj sceni. Njegovo nastojanje očituje se traženjem smisla oblika i doživljavanja svijeta s ‘one strane’, za kojim je uvijek težio u nadi da će tamo biti bliži biti i interesu koji je slijedio. Seissel propituje arhitekturu u likovnosti, čemu je ostao uistinu doživotno dosljedan, dok Pićman beskompromisno ustraje na izvornom, svježem i inventivnom izrazu. Seisselovo manirističko htijenje da izade na ‘čistinu bitka’ i potreba da se ‘skriveno’ pojavi u ‘amblematičnoj’, uglavnom deformiranoj prirodi, esencijalno pripada tom kreativnom senzibilitetu europskog duha koji Gustav René Hocke obrazlaže u knjizi „Svijet kao labirint” kao pobunu i

³²U kasnim radovima Hübsch cesce koristi segmentni luk nego kružni kao racionalniji izraz u masivnom zidu od opeke. Tonalitetom opeke i terakote u južnoj Njemačkoj nadomještena je blijeda monokromija ‘greek revivala.’ [HITCHCOCK, 1977: 56-57]

³³ HORVAT, 1996: 59

³⁴ MIKIĆ, 2009.b: 285

³⁵ „Opasnost što prijeti klasiци jest skrućivanje, a manirizmu rastakanje. Zajedničko odnošenje spram apsoluta dopušta barem mogućnost plodnog približavanja. Opstanak siguran u bitak i onaj što sumnja povezani su. Klasika bez napetosti manirizma pretvara se u klasicizam, manirizam koji ne zna za otpor klasične postaje maniriziranost.” [HOCKE, 1991: 292]

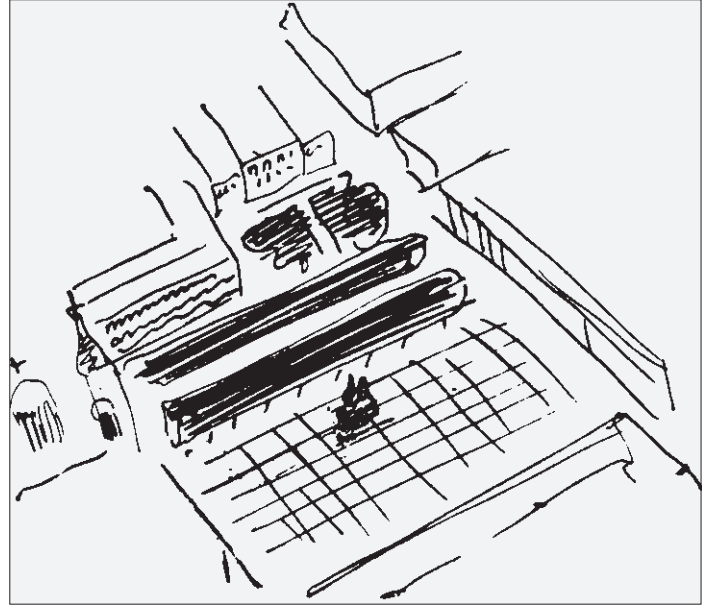


SL. 11. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: TRG KRALJA PETRA U SARAJEVU, NATJEČAJNI PROJEKT, 1934., FOTOMONTAŽA GRADSKOG AMBIJENTA

FIG. 11 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: KING PETER SQUARE, SARAJEVO, COMPETITION ENTRY, 1934, PHOTOMONTAGE OF THE URBAN ENVIRONMENT

SL. 12. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: TRG KRALJA PETRA U SARAJEVU, NATJEČAJNI PROJEKT, 1934., SKICA NOVE CJELINE

FIG. 12 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: KING PETER SQUARE, SARAJEVO, COMPETITION ENTRY, 1934, SKETCH OF A NEW COMPLEX



bijeg od svijeta, optuživanje svijeta, deformaciju, konstrukciju, ekspresionizam, nadrealizam i apstrakciju, definirajući konačno gestu 'problematičnog' odnosa prema svijetu.³⁶ Seissel se snalazio u toj duhovnoj spirali, a kad je zatajila arhitektura, ulazio je u slikarstvo. U doba studija i arhitektonske suradnje s Pićmanom, čitavim desetljećem (od 1926. do 1936.) dominira graditeljska svijest nad likovnošću, ovisno od 'slučaja do slučaja', kao vječna sjena ili subjekt.³⁷ Unutar Gradskog građevnog ureda 1936./37. godine s Vladimirom Antolićem potpisuje konačnu Generalnu regulatornu osnovu Zagreba. Godine 1937. Seissel je u Parizu, vraća se slikarstvu, nadrealizmu, što se poklapa s njegovim angažmanom oko gradnje paviljona Svjetske izložbe.³⁸

Naprotiv, Pićman ostaje vjeran klasiци koja nastoji 'skriveno' prikazati u 'razumljivoj' i sublimiranoj prirodi.

Zajedničku poziciju Seissela i Pićmana obilježava kontrapunkt. Seissel je manirist, Pićman klasik, u duhu definicije E. R. Curtiusa o klasiци i manirizmu kao konstantama europske umjetnosti³⁹ i tumačenja 'moderne' Hermanna Bahra kao promatranja i upijanja svijeta.⁴⁰

Crtačke fantazije, tako i Seisselov „Putujući grad”, legitiman su izraz moderne. Utopijski dah crteza trajni je realitet u povijesti ideja u arhitekturi. Duh vremena nakon Prvog svjetskog rata, obilježenog zaokupljenošću brzinom, masovnim medijima, modernom glazbom, filmom i sl., izražavaju u crtežu kubistički

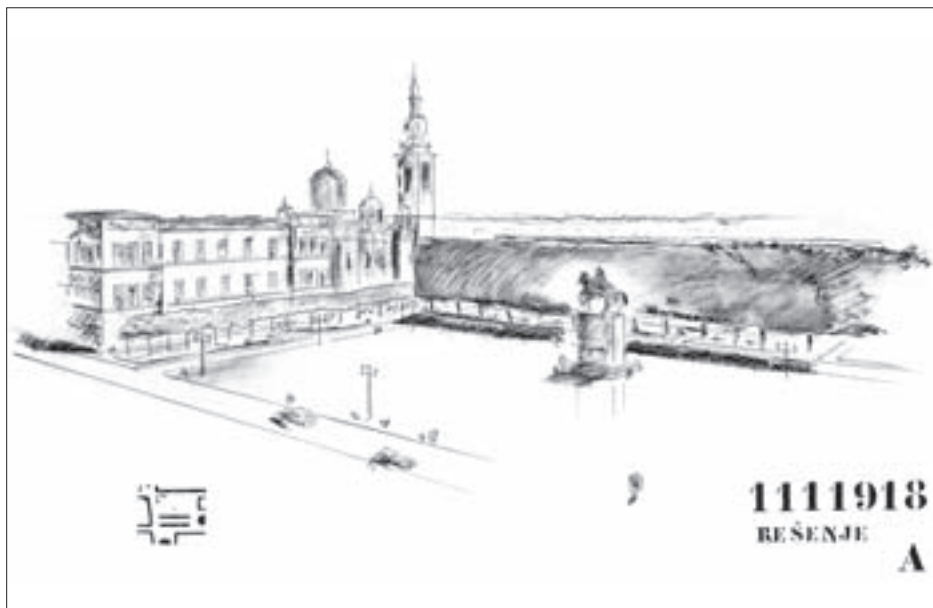
³⁶ HOCKE, 1991: 290

³⁷ Nakon smrti prijatelja Pićmana Seissel shvaca nemoc arhitekture i urbanizma te se usprkos vlastitim kreativnim mogućnostima 1937. godine definitivno vraća slikarstvu. [BUZANČIĆ, 1989: 66]

³⁸ „Tema paviljon ukazuje se kao otjelovljenje nadrealističkog metajezika; dekirikovski pusti trg sa sjenovitom kolonadom, torzo.” [GALJER, 2009: 278]

³⁹ Curtius proširuje pojam manirizam kojim je Vasari označio kasnoga Michelangela (*maniera*). [HOCKE, 1991: 10]

⁴⁰ „Impresionizam nije drugo no posljednja riječ klasične umjetnosti, on je dovršava i u potpunosti ostvaruje,



i futuristički elementi. Autor je na tragu futurističkog manifesta iz 1914., arhitektonskog opusa Sant'Elije, Empire State Buildinga u New Yorku s platformom za zrakoplove, scenografije nijemog filma „Metropolis” 1927. godine Fritza Langa i filma „Der Golem” režisera Paula Wegenera i Carla Bösea iz 1920. godine, koje sve zajedno možemo vidjeti u vezi s Mendelsohnom i Le Corbusierovim planom Voisin i Poelzigovom arhitekturom.

Crtež „Putujući grad” svojom fantazijom i avangardizmom pokreće i udahnuje kreativitet arhitekturi, nadopunjava i osmišljava krajnji artefakt.⁴¹ Prikazuje balone, 'lebdeće' gradove, zasnovane na tehničko-futurističkoj ideji svemogućega, koja pokreće avangardu i okupira modernizam. U godini nastanka fan-

tazije „Putujućega grada” Seissel u racionalnoj sferi s Pićmanom izrađuje projekt cijeloga Zakladnog bloka i izlaže ga javnosti, surađuje s njim i Radnom grupom Zagreb na istraživačkom projektu o problemima gradnje na primjeru stambene zone u Zagrebu kao prilogu za Četvrti kongres CIAM-a, pokazuje visoku socijalnu osjetljivost i istinski angažman, dok u kreativnoj sferi niže fantazmagorične i nadahnute arhitektonske i likovne prizore.

Danas je vrijeme da se arhitektonsko stvaralaštvo, pa i djelo arhitekta Josipa Seissela sagledava na nov način koji nije vezan samo za čistu praksu arhitekture, pokazujući da je ona šira i integralnija od izdvojenih tehničkih, znanstvenih i humanističkih klasifikacija.



SL. 13. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: TRG KRALJA PETRA U SARAJEVU, NATJEČAJNI PROJEKT, 1934., PERSPEKTIVA TRGA
FIG. 13 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: KING PETER SQUARE, SARAJEVO, COMPETITION ENTRY, 1934, PERSPECTIVE VIEW

SL. 14. J. PIĆMAN / J. SEISSEL: TRG KRALJA PETRA U SARAJEVU, NATJEČAJNI PROJEKT, 1934., SKICA TRIJEMA ISPRED BOGOSLOVIJE S POGLEDOM NA CRKVI
FIG. 14 J. PIĆMAN / J. SEISSEL: KING PETER SQUARE, SARAJEVO, COMPETITION ENTRY, 1934, SKETCH OF THE PIAZZA IN FRONT OF A SEMINARY WITH A VIEW OF A CHURCH

nastojeci da izvanjsko motrenje razvije do krajnjih granica, a unutrašnje isključujući što je moguće više, da postigne 'vlastiti život', samostalnost, volju ljudskog oka, praveći od čovjeka potpuni passivum njegovih osjetila... Ali sad se čini da se u nadolazećoj mladeži velikom zestiinom iznova javlja duh. Od vanjskoga se života okreću unutrašnjemu, oslušuju glas vlastite skrovitosti i opet vjeruju da čovjek nije tek jeka svoga svijeta, nego prije njegov akter. Morat će takav narastaj zanimati impresionizam i zahtijevati umjetnost koja opet motri okom duha." [BAHR, 1920: 92]

⁴¹ „Izgleda da je svježinu i lakocu zaista moguće izraziti i sačuvati crtežom, neposrednim oblikom misli”, definira Seissel arhitektonski crtež. [SEISSEL, 1981.]

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ARNHEIM, R. (1984.), *Art and Visual Perception, A psychology of the Creative Eye*, University of California Press, Berkeley
2. ARNHEIM, R. (1985.), *Vizuelno mišljenje, Jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd
3. BAHR, H. (1920.), *Expressionismus*, Delphin Verlag, München
4. BARIŠIĆ MARENIC, Z. (2005.), *Paviljonski sklop Poljoprivredno-sumarskog fakulteta, prva realizacija modernog fakultetskog sklopa Zagrebačkog sveučilišta*, „Prostor”, 1 (29): 55-65, Zagreb
5. BEGOVIĆ, M. (1998.), *Josip Picman u zbirci Hrvatskog muzeja arhitekture*, Acta architectonica, Hrvatski muzej arhitekture, 6-8, Zagreb
6. BJAŽIĆ KLARIN, T. (2005.), *Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni*, „Prostor”, 1 (29): 42-53, Zagreb
7. BUNIC, B. (1971.), *Trideseta obljetnica smrti Josipa Picmana (14.II.1904.-7.II.1936.)*, „Čovjek i prostor”, 18 (216): 12-15, Zagreb
8. BUZANČIĆ, V. (1989.), *Josip Seissel*, Galerija umjetnina „Branko Dešković”, Bol
9. FOCILLON, H. (1995.), *Život oblik*, Rako&Rako, Biblioteka Ariel, Zagreb
10. GALJER, J. (2009.), *Expo 58 i jugoslavenski paviljon Vjenceslava Richtera*, Horetzky, Zagreb
11. HITCHCOCK, H. R. (1977.), *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*, New Haven, Yale University press
12. HORVAT, J. (1996.), *Slobodnostojeci formativni elementi kompozicije gradskog prostora*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet, Zagreb
13. HORVAT-PINTARIĆ, V. (1978.), *Jo Klek, Seissel*, katalog izložbe, Samostalna izložba Galerija nova, Zagreb
14. JURAS, I. (2007.), *Arhitektura između verbalnog i vizuelnog*, Vlastita naklada, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
15. MARINOVIC-UZELAC, A. (1984.-1985.), *Atenska povelja*, „Arhitektura”, 37-38 (189-195): 24-31, Zagreb
16. MARUŠEVSKI, O. (1988.), *Iso Krsnjavi kao graditelj*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb
17. MIKIĆ, V. (2009.a), *Crtezi arhitekta Josipa Picmana*, „Prostor”, 17 (2 /38/): 300-313, Zagreb
18. MIKIĆ, V. (2009.b), *O evoluciji klasičnosti moderniteta od Schinkela do Kovačića i Pićmana*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 33: 285-294, Zagreb
19. MUTNJAKOVIĆ, A. (1997.), *Arhitekt Josip Picman*, Arhitectonica croatica, Zagreb
20. MUTNJAKOVIĆ, A. (1998.), *Josip Picman u zbirci Hrvatskog muzeja arhitekture*, Acta architectonica, Hrvatski muzej arhitekture, 8-13, Zagreb
21. PIĆMAN, J. (1930.), *Projekt regulacije Jelacicevog trga i parcelacija zemljišta Zakladne bolnice*, „Jutarnji list”, 22.1., Zagreb
22. PIĆMAN, J.; SEISSEL, J.; PLAVŠIĆ, D. (1932.), *Izložba projekata za izgradnju Zakladnog zemljišta na Jelacicevu trgu*, katalog, Zagreb
23. PIĆMAN, J.; SEISSEL, J. (1932.), *Izložba projekata za izgradnju Zakladnog zemljišta na Jelacicevom trgu*, katalog, Zagreb
24. PREMERL, T. (1981.), *Josip Picman – ličnost i djelo*, „Čovjek i prostor”, 29 (4-5): XXVII-XXX, XXVIII (poseban prilog), Zagreb
25. PREMERL, T. (1982.), *Izložba pastela 'Vrtovi mora'*, „Čovjek i prostor”, 12 (357): 47, Zagreb
26. PREMERL, T. (1998.), *Crtež kao način mišljenja*, u: *Crtež u znanosti* [ur. LAPAINE, M.], Sveučilište u Zagrebu, Geodetski fakultet, 19-23, Zagreb
27. SEISSEL, J. (1981.), *Josip Picman, Sjećanja*, „Čovjek i prostor”, 29 (4-5): IX-X (poseban prilog), Zagreb
28. SEISSEL, J.; BAHOVEC, F. (1981.), *Josip Picman, Sjećanja*, „Čovjek i prostor”, 29 (4-5): XXX (poseban prilog), Zagreb
29. SUSOVSKI, M. (1997.), *Josip Seissel, donacija Silvine Seissel*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
30. ŠEĀVIĆ, N. (1936.), *Smrt arhitekta Josipa Pićmana*, „Jadranski dnevnik”, 11.2., Split
31. WEISSMANN, E. (1984.-1985.), *Imali smo drugu verziju povelje*, „Arhitektura”, 37-38 (189-195): 32-36, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Obiteljska zbirka dr.sc. Dragutina Pićmana [D.P.]
2. Hrvatski muzej arhitekture, Acta Architectonica, Zagreb [HMA]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- | | |
|------------|---|
| Sl. 1. | D.P. |
| Sl. 2. | http://ephemeralnewyork.wordpress.com/2009/03/23/the-empire-state-buildings-airship-terminal/ |
| Sl. 3., 4. | HMA, AKP.97.1A.13-17 |
| Sl. 5. | HMA, AKP.97.7A.1-8 |
| Sl. 6. | HMA, AKP.97.6A.1-6 |
| Sl. 7. | HMA, AKP.97.18A. |
| Sl. 8. | HMA, AKP.97.23A. |
| Sl. 9. | HITCHCOCK, 1977: 57 |
| Sl. 10. | HMA, AKP.97.25A.2. |
| Sl. 11. | HMA, AKP.97.25A.1. |
| Sl. 12. | HMA, AKP.97.25A.4. |
| Sl. 13. | HMA, AKP.97.25A.3. |
| Sl. 14. | HMA, AKP.97.25A.5. |

SAŽETAK

SUMMARY

JOINT PROJECTS OF ARCHITECTS SEISSEL AND PIĆMAN
ACCOMPANIED BY SEISSEL'S DRAWING "TRAVELLING CITY"

The drawing *Travelling City* created by architect Josip Seissel (1904-1987), and sent on the 4th of April 1932 to his friend Josip Pićman as a proposal for CIRPAC, provides the main motivation for exploring and showing the collaboration between the two great architects. Since their respective oeuvres are significant for Croatian architecture, their collaboration on several projects also forms significant part of the modernist artistic and architectural production in Croatia. *Travelling City* is an artistic expression made as part of the preparations for the Fourth Congress of CIAM, and specially addressed to the International Committee for the Resolution of Problems in Contemporary Architecture (CIRPAC). The paper is a contribution to the understanding of painter, architect and urban planner Josip Seissel in the context of Croatian architecture of the 1930s. This overview of Seissel and Pićman's collaboration has emerged due to the fact that Seissel's drawing was found in Pićman's "intimate diary".

The 1932 drawing represents Seissel's proposition of a "functional city" in the form of a "travelling city" for 50000 people. The drawing shows five buildings hung on a Zeppelin, and moving towards the sun and wind. The Zeppelin with the hanging buildings is connected to industrial railroad tracks which make the city's further movement possible. It should be mentioned that shortly before Seissel created his drawing, Lamb had made a drawing of the Empire State Building in New York with a Zeppelin platform next to it. Seissel's drawing contains textual explanation of the idea for a city that can accommodate 50000 people. On the reverse Seissel wrote a note to his friend Pićman saying that the drawing should be of interest to CIRPAC although he considered it a compromising solution in the context of the current difficulties for fully realizing architectural ideas.

The creation of the drawing was preceded by a "nervous" period which saw the foundation of the Zagreb Working Group by architect Ernest Weissmann which represented at that time Yugoslavia's national group within CIAM. The 1931 correspondence between Weissmann and Giedion reveals their concerns about the complexity of the preparations for the participation in the Fourth Congress and opinions about the necessity to establish a Yugoslavian group of architects. The task was to create an urban study of Zagreb according to the CIAM's propositions: an analysis of housing, leisure, work, and traffic and an analysis of the relationship between the city and its areas of strong gravitational force.

Before he started studying at the Technical College Josip Seissel had created a peculiar artistic oeuvre characterized by features of early Expressionism. The self-portrait in the manner of Shiele's works shows his talent and attests to the creation a strong artistic personality. During secondary school days his fascination with theatre led to his making of theatre plays which brought him close to Zenitism, and later on to Surrealism. His fruitful collaboration with a group of like-minded people gave birth to the plays created on a principle of provocative collage which stemmed from a Dada attitude, Surrealist tendencies, and knowledge of Constructivism. The plays performed by the art group called *The Travellers (Traveleri)* contained elements of different avant-garde movements, considerably marked by Cubist and Futurism. Their post-WWI World War projects illustrate the period fascinated by speed and mass media, especially American cinematography, photography, modern music and anarchic ideas of the then productive art movements (Dadaism, Futurism, Expressionism, Constructivism, Surrealism). Seissel published his drawings and designs in the *Zenit* magazine under the pseudonym Jo Klek. These abstract and partly figurative avant-garde collages witness a high visual culture in Zagreb in the 1920s.

In 1924 he ended collaboration with *Zenit* and enrolled in architectural studies. Though he devoted himself to architecture he remained close to painting and even started paying increased attention to Surrealism. His equal interest in art and architecture made him indecisive about what to study. He eventually chose architecture but his inclination to art helped him overcome the "dryness" of architectural courses in the early stages of his studies.

After graduation in 1929, Seissel started working at the Zagreb City Department of Urban Planning as a member of the group whose task was to create a Zagreb Master Plan. In the same year he started working with his close colleague Josip Pićman and their collaboration resulted in six co-authored projects and four projects that were born out of cooperation within the Zagreb Working Group. Seissel held in high regard both their friendship and collaboration which lasted from 1929, when both of them finished architectural studies, to 1936 and the tragic death of Josip Pićman. The textual and visual comments of experiences that Seissel made in his diaries and drawings during student days provide inspiration for an interpretation of his drawing *Travelling City*. In addition to that Seissel's

own explanatory text also intensifies the interpretation.

Most of Seissel and Pićman's collaborative projects are predominantly characterized by brilliant architectural compositions which advocate true and established tenets of modern architecture. Their sixth collaboration was an urban design scheme of King Peter Square, an entry for the architecture competition held in Sarajevo. The importance of the Sarajevo project lies in the fact that it included design of a public space, a task which belongs to the highest pursuits of architecture. The design shows Pićman and Seissel's response to new architectural thinking in both syntax and methods. The sculptures which they envisaged for the square attest to a shift in their architectural language in comparison to their earlier projects. This design, marked by high sensibility and unique poetics, treats green areas as living forms which become an element in spatial design and a "creator" of a new green space. Its success is illustrated by the first prize the architects received at the competition.

Travelling City is a drawing whose fantastic scene and avant-gardism imbues creativity into architecture, creates, and complements the final product. It shows balloons, floating cities, and it is based on the technological and futuristic idea of omnipotence, the thing that provided inspiration for the avant-garde movements and formed part of the preoccupations of modernism.

The same year in which he resided in a fantastic world, out which *Travelling City* emerged, he also worked in a more rational world with Pićman. Together they made the design for Foundation Block and publicly showed it at an exhibition. At the same time he also worked with Pićman and the Zagreb Working Group on the research project on construction problems related to the housing zones in Novi Zagreb which was planned to be presented at the Fourth Congress of CIAM. This period of his life evidently attests to Seissel's high social sensibility and dedication to the mentioned projects, as well as to his personal creative sphere which generated phantasmagorical and inspiring architectural and artistic depictions.

Josip Seissel's architecture and his drawing deserve to be observed in a new way which is not exclusively related to architectural practice. They show that his work was more inclusive and synergic in approach than it has been shown though the classifications of technical and human sciences.

VESNA MIKIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **VESNA MIKIĆ** izvanredna je profesorica na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirala je 1998. godine s temom „Opus Antuna Ulricha – klasičnost moderne“. U svome znanstvenom radu posvećuje se temama iz suvremene arhitekture.

VESNA MIKIĆ, PhD, associate professor at the Faculty of Architecture in Zagreb. She obtained her PhD degree in 1998 based on the thesis "Antun Ulrich's Oeuvre – Classical Features of Modernism". In her scientific work she focuses on topics from contemporary architecture.

